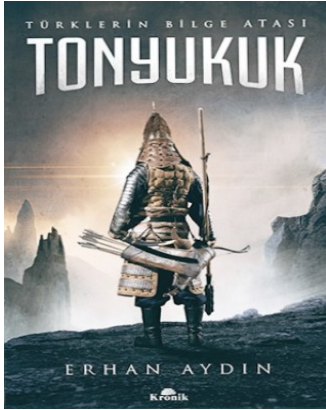

**Erhan AYDIN (2019), *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*,
İstanbul: Kronik Yayınları, 218 s.**

Kenan AZILI*

“...üküş tiyin neke korkur biz az tiyin ne basınalım tegelim tedim...”

II. Köktürk Kağanlığı vezirlerinden olan Bilge Tonyukuk'un (Çin. Yüan-Chen) doğum tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Bazı bilim adamlarına göre Köktürk Kağanlığı'nın güney kısmında yer alan Ordos, Yulin ve Datong civarında (Aydın, 2016: 131) 648 yılı dolaylarında (Taşağıl, 2004: 70) (Togan, 2006: 291) (Liu, 2006: 310), bazılarına göre ise bu tarihten daha önce doğmuş olması gerektiği düşünülmektedir (Ercilasun, 2016: 248). Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre ise Ashihte Yüan-zhen'in komutanlık yaptığı, Köktürk ordusu ve Türgeşlerle yapılan savaşta öldüğü anlaşılmaktadır (Liu, 2006: 297).

Vezir olarak kağanlığa hizmet eden Tonyukuk, Bilge Kağan döneminde oldukça önemli bir konuma gelmiş ve neredeyse kağanlığın en önemli siyasî otoritesi haline gelmiştir. Ayrıca Bilge Kağan'ın kayın pederi olan Tonyukuk, kendisinden önce ölen hükümdarlardan Bilge Kağan ve Kültigin'den sonra gözden düşmüş, bu durumunu kendisine ait yazıtlarda şikâyet dolu sözlerle dile getirmiştir. 1897 yılında Yelizaveta Nikolayevna Klements'in Tonyukuk yazıtlarını bulmasından itibaren bugüne kadar yazıtlar üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Yazıtın bulunmasının ardından kamuoyuna tanıtıldığı ilk çalışma 1898 yılında W. Radloff tarafından yapılırsa bile asıl bilimsel ilk çalışma bir yıl sonra yine W. Radloff tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu yılın ekim ayında, yazıtlar üzerine birçok çalışması bulunan alan mütehassıslarından Erhan Aydın tarafından, Tonyukuk ve yazıtlarının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı yeni bir kitap çıkarılmıştır. Kitap genel itibarıyla altı ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazıtlar üzerine bugüne kadar yapılan bütün çalışmalar kronolojik sırada verilerek bir Tonyukuk ve yazıtları bibliyografyası oluşturulmuştur. Ancak yazarın da işaret ettiği gibi bu çalışmalar daha çok özeldir Tonyukuk yazıtlarını konu alan çalışmalardır. Aksi takdirde Türklük Bilimi alanında bu yazıtlara da değinilen sayısız çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar için yazarın diğer¹ çalışmasına bakılabilir.

Kitabın ikinci bölümü Tonyukuk'un kimliği ve siyasî kişiliğine ayrılmıştır. Bu bölümün ilk kısmında “*Tonyukuk Kim?*” başlığıyla, bizzat yazıtlar ve diğer tarihî belgelerde geçen kanıtlarla birlikte, Tonyukuk'un doğum ve ölüm tarihi hakkındaki

* Araş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE. E-posta: kenanazili@hotmail.com ORCID No: 0000-0002-9055-3842

¹ Erhan Aydın (2017), *Türk Runik Bibliyografyası*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

düşüncelere yer verilmiştir. Yazar, özellikle daha önce işaret edilen bilgileri toplayarak bunlar üzerinden Tonyukuk'un tarih sahnesinde kim olduğunu çözmeye çalışmıştır. “Tonyukuk'un Adı” ile başlıklandırılan diğer bir kısımda, Tonyukuk'un Boyla Baga Tarkan ünvanından hareketle adın kökenin dair görüşler irdelenmektedir. Eski Türkçe metinlerde, uzun yıllardır bir problem olarak kalan tarihî Türk yazı dillerindeki geniş yuvarlak ünlülerin durumları, Tonyukuk adının Tonyukuk mu, Tunyukuk mu yoksa Tunyokok mu okunacağı konusundaki problemi de beraberinde getirir. Ayrıca bu adın yazılarda yazılırken kullanılan /ny/ (𐰆) runası, söz konusu adın kökenine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Çünkü /ny/ fonemini karşılayan bir veya iki runa ile yazılmış farklı örnekler, Tonyukuk adının iki kelimedenden oluşan bir yapıda olduğunu akıllara getirmektedir. Bu düşüncenin dışında diğer bazı filolojik kanıtlar yardımıyla yazar, bu adı iki kelimedenden oluşan bir birleşik yapı değil, aksine *tonyuk-* veya *tunyuk-* şeklinde bir fiilden türediğini düşünür. Yazıtlarda yer alan bazı ifadelerden hareketle Tonyukuk'un devlet idare sistemi açısından değerlendirildiği diğer kısımda önce Tonyukuk için kullanılan ünvanlar incelenmiş, daha sonra yönetim ve ordu mekanizmasında ne gibi görevlerde bulunduğu araştırılmıştır. Bu kısımda en dikkat çekici notlardan birisi Tonyukuk'un bizzat savaşlara kumandanlık ettiği ve savaşçı olduğu şu ifadelerden tespit edilmiştir:

“...bilgesi **çawışı** ben ök ertim...**yagıçısı** yeme ben ök ertim...” [s.78-80].

Çalışmanın ana kısmı olan diğer bölümünde “Tonyukuk Yazıtı” ve “Tonyukuk Yazıtında Neler Anlatılmıştı?” adlı başlıklar ile yazıtın konteks bağlamında cümle cümle ve hatta kelime kelime tahlili ve tarihsel değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu kısımlarda özellikle yazıttaki ifadeler, ince ayrıntılarına kadar ele alınmış ve Tonyukuk'un olaylara bakış açısı ve üslubu değerlendirilmiştir. Mesela, aşağıdaki ifadelerden hareketle yazar, Tonyukuk hakkında alışılmışın dışında tespitlerde bulunur:

“Tonyukuk, İltiş Kağan ile başladığı hayat hikayesinde, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan'a da hizmet ettiğini anımsatır gibidir. Güney yüzünün 5 ve 6. Satır: ‘Anta aygıçısı yeme ben ök ertim **yagıçısı** yeme ben ök ertim iltiş kaganka <...> türük böğü kaganka türük bilge kaganka’ Tonyukuk, her üç kağana da hem müşavir pozisyonunda hem de yagıçı sözcüğünü kullanmak suretiyle savaşçı olarak da hizmet ettiğini ifade etmektedir. Belki bu cümleler ile Bilge Kağan'a ve kardeşi Köl Tegin'e, kendisinin Köktürkler için vazgeçilmez bir devlet adamı olduğunu belirterek adeta mesaj göndermek istemiş olmalıdır.” [s. 135].

“Doğu yüzünün 6. satırının sonu ile 7. Satırda bulunan cümle şöyledir: Neñ yideki kaganlıg bodunka bintegi bar erser ne buñı bar erteçi ermiş... Gerçekten ilginç bu cümlede Tonyukuk, yeryüzünde herhangi bir millette kendi gibi bir kimse olduğunda hiçbir sıkıntıları olmayacağını ifade etmektedir.” [s. 138].

Dördüncü bölümde, “Tonyukuk Yazıtındaki Sözcüklerin Konu Tasnifi” ile yazıtlardaki kelimelerin tematik bir listesiyle izahlarını verilmiştir. Yine bu bölümde yazıtların “Dizin”ini vermiştir. Buradaki dizin, bir nevi, Tonyukuk yazıtlarının sözlüğü hüviyetindedir. Daha sonra çalışmada kullandığı kaynaklara yer vermiştir.

Aydın, son bölümde yazıtların tam metnine yer vermiştir. Buradaki yöntem, ilk önce her bir satırın runik harfli dizilimi, sonra transkripsiyon ve nihayet günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı şeklinde yapılmıştır. Böylece okuyucunun her bir satırı değerlendirirken yazıtta ve anlamlandırılışına ulaşımı kolaylaştırılmıştır. Yazarın yazıtlarla ilgili ortaya koyduğu diğer eserlerde olduğu gibi kullanılan bu yöntem, gerçekten kullanışlılığı ve düzeni açısından oldukça kıymetlidir. Daha sonra yazar sadece runik harfli metni bir bütün halinde okuyuculara tekrar sunmuştur. “Çizim ve

Fotoğraflar” kısmında yazar, Radloff atlasından, Martin Sprengling’in çizimlerinden ve kendisinin çektiği fotoğraflardan oluşan bir görsel envanter bölümü oluşturmuştur. Son olarak kitapta yer alan özel isimleri ihtiva eden “İndeks” bölümüyle kitabı tamamlamıştır.

Son yıllarda Runik harfli metinler üzerine yapılan çalışmalar artmış ve bu durum doğrultusunda Eski Türkçeye ait metinlerdeki problemler çözüme kavuşturulmaya başlanmıştır. Erhan Aydın’ın bu çalışması da Türklük Bilimi alanında ilerlenilen yolda önemli bir mihenk taşı olmuştur. Kadim Türklerin en önemli yadigarlarından olan Tonyukuk üzerine çok titiz bir çalışmayı Türkoloji camiasına kazandırdığı için Erhan Aydın’a teşekkür ediyoruz. Bu ve bunun gibi eserlerin ülkemizde yapılacak neşir ve tenkit çalışmalarına katkı sağlamasını umuyoruz.

Türkbilg, 2019/38: 233-236.

Hüseyin Yıldız (Ed.) (2019). *Eski Türkçenin İzinde. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 173 s.

Asuman BAŞ*

Türk Runik harfli yazıtlardan Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesine kadar geniş bir bakış açısıyla Türk dilinin değerlendirildiği, bu değerlendirmelere dilbilimsel yaklaşımların da dahil edildiği ve bazı modern Türk dillerinin Eski Türkçe ile karşılaştırılması olarak incelendiği bir eser olarak okuyucuya sunulan *Eski Türkçenin İzinde* bu konular üzerine çalışmaları olan araştırmacıların katkılarıyla hazırlanmış ortak bir çalışmanın ürünüdür. Hüseyin Yıldız’ın editörlüğünü yaptığı eser, çalışılan konular ve bu konuların incelenme yöntemlerine göre sekiz bölüme ayrılmıştır. Yıldız tarafından yazılmış bir söz başı metni ile başlayan çalışmanın “Eski Türkçe Çalışmalarına Genel Bir Bakış” başlığını taşıyan

birinci bölümünde Ahmet Bican Ercilasun’un 29-30 Nisan 2019 tarihinde Ordu Üniversitesi’nde düzenlenen Eski Türkçe Araştırmaları Çalıştayı’nın kapanış oturumunda yaptığı “Eski Türkçe Araştırmaları Çalıştayı Üzerine” (s. 3-6) adlı değerlendirme yazısı yer almaktadır.

“Eski Türk Bengü Taşları” adını taşıyan ikinci bölümde Erhan Aydın ve Yaşar Şimşek’in çalışmalarına yer verilmiştir. Aydın “Eski Türk Yazıtlarının Anlatıcıları Kimlerdi?” (s. 9-16) başlıklı çalışmasında II. Köktürk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı yazıtları ile Yenisey yazıtlarının anlatıcılarının kim/kimler olduğu sorusuna bir cevap aramaktadır. II. Köktürk Kağanlığı yazıtları gibi hacimli ve tarihî olayların sıralandığı yazıtların anlatıcılarının kimler olduğunu değerlendiren Aydın, Uygur Kağanlığı dönemi yazıtlarından olan Tariat (Terh) yazıtının üstünde ise ayrıca durmuş, bu yazıtın

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. Eskişehir / TÜRKİYE. E-posta: bas.asuman@icloud.com ORCID No: 0000-0003-1508-0624

kuzey yüzünün 5. satırındaki bazı ifadeleri yazıt üzerine çalışmaları olan diğer araştırmacılardan farklı bir şekilde okuma ve anlamlandırma yoluna gitmiş, bu şekilde yazıtın anlatıcısının kimler olduğu ile ilgili bir sonuca ulaşmıştır. Küli Çor yazıtındaki kolofon kayıtlarına da değinen Aydın, çalışmasında son olarak Yenisey yazıtlarının anlatıcıları ile ilgili bilgiler vermiştir. Şimşek “Yenisey Yazıtlarında {+KA}” (s. 17-29) adlı çalışmasında öncelikle {+KA} ekinin tarihî ve modern Türk dillerindeki durumunu ele almış, ardından ekin Yenisey yazıtlarında hangi işlevlerde kullanıldığını Orhun yazıtlarıyla karşılaştırmalı olarak göstermiştir. Yaptığı karşılaştırmalar neticesinde ulaştığı sonuçları paylaşan Şimşek, {+KA} eki ile ilgili bazı bilgilerin düzeltilmesi gerektiğini vurgulayarak ekin göstermiş olduğu işlevlerini E 48, E 28, E 3 yazıtlarında, diğer araştırmacılardan farklı anlamlandırma yollarıyla birlikte vererek göstermeye çalışmıştır.

Ferruh Ağca, Bülent Gül ve Hüseyin Yıldız’ın çalışmalarına yer verilen üçüncü bölüm “Eski Uygur Bitigleri” adını taşımaktadır. Ağca “Eski Uygurcada Gerçekten n- diyalekti ve y- diyalekti Var Mı?” (s. 33-48) adlı yazısında öncelikle diyalektoloji ve tarihsel diyalektoloji konularını ele almış, sonrasındaysa ilk olarak Gabain tarafından ciddi bir şekilde ele alınmış bir konu olan Eski Uygurcanın diyalektleri hakkında ileri sürülmüş görüşlere yer vermiştir. Bir diğer başlık altında çalışmanın esasını oluşturan n- diyalekti ve y- diyalekti meselesini ele alarak bu şekilde yapılan diyalektikal bir gruplandırmanın varlığının söz konusu olup olmadığını bu gruplara atfedilen dil özelliklerini ele alarak göstermeye çalışmıştır. Ağca, palatal /n/ sesi ve /A/ bağlantı ünlüsü gibi dil özelliklerinin Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış Maniheist ve Budist çevre metinlerinde sergilediği tutuma göre bu diyalektikal gruplandırmanın varlığını sorgulamış, bu dil özelliklerinin metinlerin kronolojik olarak tasnif edilmesinde kullanılabilecek ölçütlerden biri olup olmadığı meselesini metinlerdeki örneklerden hareketle değerlendirmeye almıştır. Gül “Eski Uygurcadan Moğolcaya Geçen *tükel* Sözcüğü ve *esen tükel* İbaresini Üzerine” (s. 49-58) adlı çalışmasında Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış metinlerde “tam, bütün, bütünüyle, tamamen, iyi” anlamlarıyla sıklıkla gördüğümüz *tükel* sözcüğü (s.49) ve “sağ salım, sağlıklı; sapaşğlam, iyilikle; iyi, huzurlu” anlamlarıyla kullanıldığını gördüğümüz *esen tükel* ikilemesinin (s.56) bir ödüncleme olarak Moğolcadaki kullanımı ile bunların Moğol dilindeki varyantlarını göstermektedir. Yıldız “Eski Uygur Budist Metinlerinde Bir Karakter Analizi *Kuan Şi İm Pusar*” (s. 59-77) başlıklı yazısında Kuan Şi İm Pusar’ın en önemli *bodhisattvalardan* biri olan Avalokiteşvara olduğu bilgisini vermekte, Eski Uygurca Kuan Şi İm Pusar metninden hareketle de bu karakterin “genel özellikleri”nin ve “adını ananlar üzerindeki etkileri”nin neler olduğunu tanımlarıyla birlikte göstermektedir. Yıldız, Kuan Şi İm Pusar’ın Hızır-İlyas, Aya Yorgi, Guadalupe, Ma-zu ve Meryem gibi diğer dinî mitolojik tiplerle olan benzerliklerini de ayrıca ele almaktadır.

Eserin dördüncü bölümünde “Eski Türkçe ve Tarihi Türk Lehçeleri” başlığı altında Serkan Şen ve Abdülkadir Öztürk’ün yazılarına yer verilmiştir. Şen “Divânı Lugâti’t Türk’ü Şekillendiren Yazı Dili Söz Varlığı Açısından Dönemin Hangi Lehçesine Dayanır?” (s. 81-89) adlı çalışmasında ölçünlü bir dille yazılmış olan DLT’nin söz varlığının hangi ana kaynaktan beslendiğinin izini sürmekte ve bunu yaparken de oluşumu ve ortak bir kullanım alanı yaratması uzun zaman alan atasözlerinin söz varlığını ele almaktadır. Kaşgarlı Mâhmed’un verdiği lehçe bilgilerinden hareketle metindeki atasözlerinde geçen sözcüklerin dayandığı lehçelere göre sayısal verilere ulaşan Şen, Çiğil lehçesine ait olan sözcüklerin oranının diğer lehçelere göre daha fazla olduğunu temel bazı sözcük gruplarını da baz alarak belirtir ve bundan hareketle DLT’yi şekillendiren yazı dilinin Çiğil lehçesinden beslendiği (s. 59) sonucuna ulaşır.

Öztürk “Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri” (s. 91-110) başlıklı çalışmasında Kuman, Karay ve Kırım Tatar Türkçeleri ile Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin dilini kastettiği Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesinin fonetik, morfolojik ve leksik bakımdan Eski Türkçe ile olan benzerliklerini göstermeyi amaçlamaktadır. Fonetik açıdan söz içi ve sonu /d/ sesinin Kuman ve Karay Türkçelerinde korunmuş olmasının Eski Türkçe ile bir ortaklık olduğunun gösterilmesinin yanında beş morfolojik özellik de ilk bölüm içerisinde değerlendirilmiştir. Eski Türkçenin izlerini taşıdığı gösterilen yirmi bir leksik birim Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi lehçelerinden hangilerinde tanıklanmaktaysa, geçirdiği ses değişimleri ile birlikte, çalışmanın diğer ana bölümünde ele alınmıştır.

Eski Türkçe ile Tuvaca ve Çuvaşçanın karşılaştırıldığı çalışmaların yer aldığı beşinci bölüm “Eski Türkçe ve Çağdaş Türk Lehçeleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yer alan iki çalışma Ekrem Arıkoğlu ile Feyzi Ersoy tarafından kaleme alınmıştır. Arıkoğlu “Eski Türkçeden Tuvacaya” (s.113-118) adlı yazısında Eski Türkçe ile Kuzeydoğu grubu Türk dillerinden olan Tuva Türkçesinin fonetik, morfolojik ve leksik bazı özelliklerini karşılaştırarak incelemekte ve benzer ve farklı yönlerini ünlüler, ünsüzler, şekil ve kelime bilgisi bakımından maddelemektedir. Eski Türkçe ile Çuvaşçanın karşılaştırıldığı benzer bir çalışma ise Feyzi Ersoy tarafından yapılmıştır. Ersoy, “Eski Türkçe - Çuvaşça İlişkisi” (s. 119-125) adlı yazısında Eski Türkçe ile Çuvaşçayı fonetik, morfolojik, leksikolojik ve sentaktik açıdan karşılaştırmaktadır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde Çuvaşçada emir kipinin olumsuz çekiminin ikinci ve üçüncü şahıslarda ön ek ile gerçekleştirilmesi (*an kay* “gitme”; *an kaytır* “gitmesin” s. 123), Eski Türkçe ile Çuvaşça arasında ortaklaşan leksik birim sayısının 183 olması gibi önemli bilgiler paylaşılmaktadır.

“Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi Ağızları” başlığını taşıyan altıncı bölümdeki tek çalışma Tuncer Gülensoy’a aittir. Gülensoy “Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi Ağızları” (s. 129-142) başlıklı yazısında Eski Türkçe ve Orta Türkçede görülen sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki görünümünü incelemektedir. Gülensoy’un çalışmasının sınırlarını Eski Türkçede kelime başında y-’li olan sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarında asli şekillerinin korunmasının yanı sıra /y-/ > /c-/ (ET., OT. *yu-* “yıkamak” (ETG, 313; DLT III, 45, 66); An. ağı. *cuv-* “yıkamak” (İstanbul / DS, 1020) ve /y-/ > Ø (ET., OT. *yad-* “yaymak” (ETG, 307; DLT I, 15, 45); An. ağı. *ıy-* “ince ince dökmek” (Giresun / DS, 2498) ses değişimlerini yaşamış sözcükler ile Eski Türkçede kelime başında /y-/ sesine sahip olmadığı halde Türkiye Türkçesi ağızlarında /y-/ ve /c-/’li kullanımlarının olduğu sözcükler (ET. *in-* “inmek” (ETG, 275), An. ağı. *yen-* “inmek” (Kars, Erzurum, Hatay, Adana / DS, 4248) oluşturmaktadır.

“Eski Türkçe ve Dilbilimi” başlıklı yedinci bölüm Faruk Gökçe ve Kenan Azılı’nın çalışmalarına ayrılmıştır. Gökçe “Tipoloji Filolojiyi Besler Mi? (Orhun Yazıtlarındaki *kiçig tegme-* Yapısı İçin Tipolojik Kanıtlar)” başlıklı yazısında KT ve BK yazıtlarında geçen *kiçig tegme-* ibaresinin farklı bir yaklaşıma kılınışını işaretlemesinden hareketle bu kılınış türünün bir dil evrenseli olup olmadığını Lehçe ve Rusçadan verdiği tipolojik kanıtlar ile tartışır. Azılı “Ortaklık Metaforu ve Eski Türkçe Durum Kategorisindeki Görünümü” (s. 151-159) adlı yazısında ilk olarak bilişsel dilbilim üzerine çalışmaları olan George Lakoff ve Mark Johnson tarafından ifade edilen *companion metaphor* “ortaklık metaforu” teriminden ve kılıcıya bir eylemi gerçekleştirme anında dahil olan insan ve insan olmayan varlıkların evrensel ve tipolojik olarak dil bilgisel işaretleyicilerinin dillerdeki görünümünden hareketle Eski Türkçenin durum kategorisi içerisinde *instrumental* ve *komütatif* işaretleyicileri değerlendirmektedir. Kılıcıya eylemi gerçekleştirme anında dahil olan varlık insan ise bu ortaklığın *komütatif*, insan

olmayan bir varlık ise *instrumental* işaretleyici ile gösterildiğini belirten Azılı, Eski Türkçedeki {+n}, {+IIgU(n)} dil bilgisel işaretleyicileri ile *birle* edatının, Eski Türk dili metinlerindeki kullanımlarından hareketle, bu iki durum kategorisi içinde nereye dahil olduğunu, bu işaretleyicilerin tarihsel olarak nasıl bir gelişim sergilediğini örnekleriyle birlikte göstermekte ve {+n}, {+IIgU(n)} ekleri ile *birle* edatı için farklı bakış açısıyla yapılmış bir çalışmayı paylaşmaktadır.

Kitabın “Moğolistan’daki Eski Türkçe Çalışmaları” başlığını taşıyan sekizinci ve son bölümünde Şaban Doğan’ın “Ser-Odjav Namsrai (1923-1990) ve Çalışmaları” (s. 163-173) adını taşıyan yazısı yer almaktadır. Doğan, Türk arkeolojisi üzerine çalışmaları olan ve Moğolistan’da Türklük biliminin çalışma alanına dahil olan bilimsel faaliyetlerin yürütülmesinde emeği geçen bilim insanı Ser-Odjav Namsrai’yi tanıtmakta, Moğolistan coğrafyasında gerçekleştirmiş olduğu akademik çalışmalardan bahsetmekte ve Ser-Odjav’ın yayımlarını bibliyografik olarak sunmaktadır.

Birbirini besleyen konular üzerine yazılmış çalışmaların bir araya gelmesiyle oluşturulmuş bir kitap olan *Eski Türkçenin İzinde*, Türkoloji araştırmalarının bugün geldiği noktaya ulaşmasını sağlayan ortaklığın devam ettirilmesi ve farklı araştırmacıların Türk dilini geniş bir perspektifle ele aldığı çalışmalarının bir arada görülebilmesi sebebiyle Eski Türkçe araştırmalarına olumlu katkılar sağlayacak bir eserdir.

Türkbilig, 2019/38: 236-238.

Engin Yılmaz (2018), *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)*, Ankara: Pegem Akademi.

Selçuk MOĞUL*

Sözlük, bir dilin söz varlığını ve geçirdiği tarihsel aşamalarının dile yansımalarını yansıtan eser olduğu kadar dil becerilerinin aktarımının gerçekleştirilmesinde de önemli bir kaynak niteliğindedir. Özellikle yabancı dil öğrenimi görenler için sözlük, kıymetli bir çalışma aracıdır. Bununla birlikte yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinin önemli kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkan sözlük, bu alana yönelik düzenlemelerle kendi çerçevesini oluşturabilmelidir.

Türkçe öğretimi alanında sözlük çalışmaları hem tarihsel boyutta hem bilimsel çalışma boyutunda bulunmakta ve farklı yönleriyle kullanılmaktadır. Özellikle çok dilli sözlüklerin alanda etkinliği görülmektedir. Divan-ü Lügat-it Türk’ün yazılışından itibaren Türk tarihinde çok sayıda sözlük kaleme alınmıştır. Bunlar içerisinde çoğunlukla çift dilli sözlükler olmakla birlikte, ana dil kullanıcılarına yönelik tek dilli sözlükler ağırlıklı olarak göze çarpmaktadır. Fakat yabancı dil olarak Türkçe öğretimi odaklı bir tek dilli Türkçe sözlük ihtiyacı duyulmaktadır. Bu ihtiyaç üzerine tez çalışmaları da yapılmıştır ve yazımına devam edilen çalışmalar da bulunmaktadır. Buna karşın,

* Öğr. Gör. Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Adana / TÜRKİYE, e- posta: smogul@atu.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-9884-6618.

Türkçe öğretimini yabancı dil olarak gerçekleştirme esaslı inceleyen ve tek dilli olan bir sözlük bulunmamaktadır. Dünyada *Oxford Learner's Dictionary*, *Merriam-Webster Learner's Dictionary*, *Cambridge Learner English Dictionary* gibi çok sayıda tanınmış örneği olan tek dilli dil öğretim sözlükleri, öğrenim sürecinde geçmiş dönemlere göre daha fazla yer tutmaktadır. Özellikle sözlüklerde anlam derinliğini sağlama açısından önemli olan tek dilli olma kıstasının yaygın bir hamle olarak alınmadığı görülmektedir. Sakarya Üniversitesi'nde akademik çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. Engin YILMAZ'ın *Yabancılar için Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)* çalışmasını bu anlamda, alanda birçok açıdan ilk örnek olarak sayılabilir.

Sözlüğün çalışmanın yönteminde belirtildiği üzere, sözlüğün amacının “kullanıcı dostu” yani “öğrenci dostu” olmasına dikkat edildiği hususu, eserin hedef kitlesi için dikkat çekici bir noktadır. Ana ilke olarak da hedef kitlenin “düzeyine uygunluk” ifadelerine yer verilmiştir. Bu cümlelerin sözlükçülüğün dil öğretiliyle kesişim noktasını belirtmesi açısından önemli olduğu gözler önüne serilmektedir. Yazar, bu çalışmadan önce 2014 yılında *Temel Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* ve 2017 yılında *Sözlük Bilimi Üzerine Araştırmalar* isimli çalışmalarını alana sunmuştur. Bu çalışmaların bir devamı niteliğinde hazırlanan *Yabancılar için Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)*, beklentilerini iyi bir sözlüğün özelliklerinden olan “güncellenebilir” ve “geliştirilebilir” kavramlarıyla tanımlanmıştır.

Çalışmada maddeler alfabetik düzene göre klasik sözlük tekniğine göre düzenlenmiştir. Madde başı olan söz ya da söz öbekleri koyu harfle belirtildikten sonra, sözcük türü yazılmıştır. Bundan sonra da tanım yazılmıştır. Tanımdan sonra örnek bir cümle verilmiştir. Örnekleme yapılırken madde başı haline gelmiş olan sözcük örnek içerisinde altı çizili olarak verilmiştir. Böylece anlamın pekişmesi olanağı doğmuştur. Bu örnek cümlelerin devamında alıntı yapılan kaynak kısaltma yapılarak belirtilmiştir. Maddelerin İngilizce karşılıkları madde bitimine yazılmıştır. Aslında çalışma, tek dilli bir sözlük olma çerçevesinde kaleme alınsa da yazar tarafından maddelerin açıklanması aşamasında böyle bir yönetime başvurulmuştur. Çalışma içerisinde maddeler bu yolla tanımlanmıştır.

Yazar, maddelerin içerisinde verdiği örnekleri Türkiye’de yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yapılırken kullanılan ders kitaplarından almıştır. Sözlüğün veri tabanı da yine bu kaynaklardan oluşmaktadır. Yılmaz, A1 seviyesinde oluşturulacak sözlüğü yine bu seviyede daha önceden oluşturulan ders kitaplarından almayı tercih etmiştir. Sunuş bölümünde bu ayrıntılara yer verilmiştir. Bu ders kitapları Yunus Emre Enstitüsü, Gazi Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi’nin Türkçe öğretim merkezleri tarafından yayınlanan A1 düzeyindeki kitap setlerinden sadece ders kitabı olanlarıdır. Ankara Üniversitesi TÖMER tarafından hazırlanan *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı*’nın temel seviyedeki ders kitabı A1 ve A2 düzeylerini temsil ettiği için ve bu durum da çalışmanın amacına yönelik bir sınırlılık oluşturduğundan bu setten sadece kontrol amaçlı faydalandığı yazar tarafından aktarılmıştır. Bu ders kitapları içerisinde taranan dil malzemesi Cibakaya 2.3. dizin programı aracılığıyla hazırlanmıştır. Sözlüğün her aşamasında uzman görüşlerine başvurulmuştur.

Çalışmada yer alan bir diğer husus da, ana madde olarak değerlendirilmeyen ara maddelerin yani atasözü, deyim, kalıplaşmış söz ya da birleşik yapıların esas maddeye göre daha içeriden tanımlanarak verilmesidir. Bu açıdan kullanıcı için önemli olan maddeye ulaşılabilirlik ve navigasyon görevi de yerine getirilmiştir. Bu sayede

kullanıcı, yani hedef kitleyle paralel olarak yabancı dil olarak Türkçe öğrencisi aradığı bilgiye daha kolay ulaşabilir duruma gelecektir.

Sözlük tekniği açısından önemli olan göndermelerin bu çalışmadan farklı bir yolla kurulduğu görülmektedir. Bir sözcüğün eş ya da karşıt anlamlısı varsa bu durum maddeden sonra ok işaretiyle belirtilmiş ve ilgili maddeye ulaşımı sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle temel seviyeye hitap söz konusu olduğu için bu seviyeye yönelik öğretim aşamasında eş ya da karşıt anlamlı sözcükler önemli bir noktada yer almaktadır. Yazar da buna uygun bir yol izlemiştir.

Çalışmanın başında kısaltmalara, bitiminde yararlanılan genel ağ kaynakları ve kaynakçaya yer verilmiştir. Buradan da çalışmanın Türkçe öğretiminin doğasına odaklı olduğu görülebilmektedir. Çalışma Türkçe öğretiminde ele alınması geç kalınmış bir türü hatırlatmakla kalmamış, beraberinde bir model ortaya koymuş ve devamında yazılabilecek sözlüklerin yolunu açmıştır. Yılmaz'ın bu çalışması alanda bir ilk olmakla birlikte geliştirilmesi ve elektronik boyutlara taşınması halinde dilimize bir katma değer olarak varlığını hissettirecektir.

Türkbilg, 2019/38: 238-240.

Seçil Hirik, *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*, Ankara: Pegem Akademi, 2019, 332 s.

Buket Nur KIRMIZIGÜL*

Dr. Öğr. Üyesi Seçil Hirik, Türkiye’de anlamsal bir kategori olan kiplik üzerine çalışmaları bulunan değerli araştırmacılardan biridir. “Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği” adlı yüksek lisans çalışmasından sonra Hirik, 2014 yılında tamamladığı “Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri” başlıklı doktora tezinde de kiplik üzerine önemli bir çalışma ortaya koymuştur. Hirik bu çalışmasını gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimde 2019 yılında aynı isimle kitap hâline getirmiştir. Araştırmacı, ülkemizde son zamanlarda önem kazanan anlambilim ve kip-kiplik çalışmaları içinde yükümlülük kipliği üzerine dikkate değer çalışmaların olduğunu, bilgi kiplikleri üzerine ise sınırlı müstakil çalışma bulunması dolayısıyla alandaki bu boşluğu doldurmak için söz konusu kiplik türünün tercih edildiğini belirtmektedir.

* Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE. E-posta: buketkirmizigul@gmail.com. ORCID No: 0000-0003-0969-534X

Giriş ve ayrıca beş ana bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında amaç, yöntem, kapsam ve sınırlılıklar belirtilmiştir. Biçimsel nitelikli dil bilgisi çalışmalarının ağırlıkta olduğu ülkemizde işlevsel dil bilgisine yönelik olarak böyle bir çalışmanın yapılmasının, alandaki bir eksikliği gidereceği düşünülmüştür. Seçil Hirik, kiplik türleri içinde bilgi kipliği alanının incelendiği bu çalışmada “kesinliğin derecesine göre”, “delile dayalılık” ve “dolaylı olasılık temelli” olmak üzere üç temel kategoride bilgi kipi ve kipliklerini incelendiğini ifade etmektedir (2).

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle kiplik ve literatürdeki kiplik tanımları değerlendirilmekte, bu alana ilişkin temel kavramlar verildikten sonra kaynaklardaki kiplik kategorileri ve sınıflandırılmalarına yer verilmektedir. Burada ilk olarak klasik dil bilgisi çalışmalarında “kip” olarak adlandırılan zaman kavramı ve sonrasında kip kavramı ele alınarak birbirinden ayrı tutulmuştur. Anlam alanına göre temel kiplik kategorileri on üç başlık altında toplandıktan sonra kiplik çalışmalarında Von Wright, Frank Robert Palmer, Anna Papafragou, Lars Johanson gibi önde gelen isimlerin kiplik sınıflandırmaları değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde kiplik türlerinden bilgi kipi ve bilgi kipinin semantik alanı, alt türleri ve bu kiplik alanının işaretleyicileri verilir. Bilgi kipi işaretleyicileri de biçim açısından morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel, söyleme dayalı işaretleyiciler ve birden fazla birlik kuran işaretleyiciler olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Bunlardan sözlüksel işaretleyiciler içinde kiplik yüklem, kiplik zarflar, kiplik bağlaçlar, kiplik edatlar, kiplik kelimeler ve kiplik sözler/ söz grupları yer alır. Birden fazla birlik kuran işaretleyicilerle ise önceki maddelerde bahsi geçen, dilde çeşitli düzeylerde yer alan farklı işaretleyicilerin birkaçının bir arada kullanılmasıyla oluşturulan işaretleyiciler kastedilmektedir. Örneğin morfolojik bir kip işaretleyicisi olan -AcAk ve söz dizimsel düzeydeki bir kip işaretleyicisi olan *ki* bağlacının birlikte yer aldığı kullanımlar bu gruba dâhil edilebilir: *Fabrikalar öyle çoğalacaktı ki, kadınlar ve çocuklar çöp ayıklamayı bırakıp bu fabrikalara doluşacaktı* (51). Bilgi kipliğine giriş niteliğindeki bu bölümden sonra çalışmanın asıl bölümü olarak bilginin kaynağına göre üç ayrı başlıkta ele alınan bilgi kipi ve kipliklerinin incelenmesine geçilir.

Kitabın üçüncü bölümünde kesinliğin derecelerine göre bilgi kipi ve kiplikler; “kesin dışılık”, “uzak olasılık”, “yakın olasılık” ve “kesinlik” kiplikleri şeklinde V. L. Rubin’in kesinliğin derecesine göre yaptığı sınıflandırma esas alınarak incelenmiştir. Konuşurun bilgi düzeyine dair ipuçları veren kesinlik kategorisi (54) çalışmada olasılık kategorisi ile iç içe bir şekilde ve semantiği ve işaretleyicileri açısından ele alınmaktadır.

“Delile Dayalılık Kipi ve Kiplikler”in ele alındığı dördüncü bölümde, bu tür bilgi kipleri doğrudan delile dayalılık ve dolaylı delile dayalılık şeklinde iki grupta ele alınmaktadır. Bu gruplar kendi içinde ise ilki görsel, işitsel ve duyuşsal delile dayalılık; ikincisi ise aktarımsal, çıkarımsal ve algısal delile dayalılık olarak ayrıntılandırılmıştır.

Çalışmanın asıl kısmını oluşturan bölümlerden sonuncusu ise “Dolaylı Olasılık Temelli Diğer Bilgi Kipleri ve Kiplikler” başlığını taşır. Bu kiplik kategorisi altında yer alan, söz konusu anlam alanlarını işaretleyen ve geniş bir yelpazeye sahip olan çok sayıda kiplik bulunmaktadır (324). Çalışmada bunlar tahmin kiplikleri, çıkarım kiplikleri, varsayım kiplikleri, şüphe kiplikleri, hayret kiplikleri, endişe kiplikleri, tereddüt kiplikleri ve merak kiplikleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Her bir kiplik türünün işaretleyicileri morfolojik, sözlüksel, söyleme dayalı ve birden fazla birlik kuran işaretleyiciler şeklinde ayrı ayrı incelenmektedir. Ayrıca bu gruptaki kiplik türlerinden endişe, tereddüt ve merak kiplikleri daha önceki sınıflandırma

çalışmalarında yer almayan, bu çalışmadaki sınıflandırmada Seçil Hirik tarafından eklenen kategorilerdir (324).

Bu bölümden sonra çalışma “Sonuç”, “Kaynakça”, “Şekiller Listesi” ve “Tablolar Listesi” ile tamamlanmaktadır. Sonuç kısmında ayrıca bilgi kipleri içinde çok geniş bir çeşitliliğe sahip olan dolaylı olasılık temelli kipliklerden en zengin işaretleyici sistemine sahip olan kip kategorisinin “tahmin” kipi olduğu vurgulanmıştır. Buna göre Türkçede tahmin kipi, -DIr, -AcAk, -Ar/-Ir, -Abil-, -A, -sA, -mAlI ekleri; *tahmin et-, zannet-, san-* gibi yüklem görevinde kullanılan fiiller; *belki, herhâlde, galiba, sanırım* gibi zarflar; *anlaşılan, korkarım, kim bilir, o hâlde* gibi kiplik sözler tarafından işaretlenmektedir. Bunların yanı sıra morfolojik-sözlüksel kuruluşa sahip otuza yakın birlikten oluşmuş kiplikler de tahmin semantiğine hizmet etmektedir (324).

Konuşurun bir durum veya olayla ilgili bilgi düzeyini, söz konusu bilgiye duyduğu güvenin derecesini ve varlığını ve bu bilgiye nasıl ve hangi yolla ulaştığını işaretleyen bilgi kipliğinin (323) ele alındığı bu çalışmada, özellikle konuyla ilgili yabancı literatürün de dikkatli bir biçimde gözden geçirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca işlevsel bir yaklaşımla Türkçede bir ekin birden fazla işlevinin olabilmesi, örneğin aynı ekin hem zaman hem kip hem görünüş bildirebilmesi durumunun göz önünde bulundurulduğu ve bir ekin tek bir işlev adıyla anılmadığı belirtilmiştir (1). Bu yaklaşımın diğer dil bilgisi çalışmalarında da benimsenip uygulanması, Türk dilindeki yapıların tüm işlevlerinin tespiti ve bu işlevler arasındaki yakınlık derecesi ve geçiş aşamalarının belirlenebilmesi açısından faydalı olacaktır. Seçil Hirik genel olarak Türkiye’deki kiplik çalışmaları için bir model oluşturacak nitelikte, dilbilimsel yaklaşımı özümseyen önemli bir eser ortaya koymuştur. Kendisinin bundan sonraki çalışmalarıyla da alana önemli katkılarda bulunacağı kuşkusuzdur.